

УДК 364.4

СІМЕЙНО ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Петрочко Ж. В.

У статті розкрито сутність і значення сімейно орієнтованого підходу в соціальній роботі. Схарактеризовано концептуальне підґрунтя такого підходу, означено окремі лінії змін для успішного впровадження сімейно орієнтованого підходу в Україні: рівень сім'ї з дітьми; професійний рівень, інституційний рівень, рівень інституцій, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.
Ключові слова: сімейно орієнтований підхід, соціальна робота, лінії змін.

В статье раскрыты сущность и значение семейно ориентированного подхода в социальной работе. Схарактеризованы концептуальные основы такого подхода, обозначены отдельные линии изменений для успешного внедрения семейно ориентированного подхода в Украине: уровень семьи с детьми, профессиональный уровень, уровень институций, органов исполнительной власти и местного самоуправления.
Ключевые слова: семейно ориентированный подход, социальная работа, линии изменений.

This article reveals the essence and role of family-oriented approach in social work. The conceptual basis of this approach is defined. Certain lines of changes for successful implementation of family-oriented approach in Ukraine are pointed out, such as the level of families with children, professional level, institutional level, the level of institutions, executive authorities and local governments.
Key words: family-oriented approach, social work, lines of changes.

Постановка проблеми. У сучасних умовах різновекторних реформувальних особливого значення набувають питання розроблення та запровадження оптимальних моделей організації соціальної роботи в громаді шляхом інтеграції та взаємодії всіх її соціальних інституцій, зосередження уваги на сім'ї як основній ланці суспільства й ключовому інституті формування особистості, найкращому середовищі для зростання дитини.

Позитивно оцінюючи цілу низку попередніх зусиль держави і громадськості щодо створення системи забезпечення прав дітей, розвитку соціальної роботи в Україні, слід визнати, що більшою мірою акцент робився на покращенні інституційного механізму охорони дитинства: створювалися нові центри і служби, нові, хоча й сімейно орієнтовані, але заклади; розвивалися форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Натомість міжнародний досвід роками успішної практики доводив доцільність філософії стабільності й постійності. (Проблема важливості для дитини стабільності через забезпечення стабільної безпечної біологічної сім'ї стала об'єднуючою ідеєю щодо захисту дитини ще на початку 1900. У 70-ті роки ХХ століття право дитини на стабільну сім'ю було визнано базовим усіма цивілізованими країнами світу.) На міжнародному рівні сімейно орієнтований підхід у соціальній роботі обґрунтовано американськими вченими Джудіт С. Райкус і Рональдом Х'юз [1].

Ураховуючи зазначене, потрібно шукати нові підходи і нові рішення, аби зберегти стабільність і постійність для дитини навіть в умовах криз і суспільних перетворень. У зв'язку з цим оптимальне рішення – вивчення кращого міжнародного досвіду й упровадження в соціальній роботі в Україні сімейно орієнтованого підходу.

Мета статті – розкрити сутність і значення сімейно орієнтованого підходу у соціальній роботі; схарактеризувати окремі його змістові та процесуальні аспекти.

Упровадження в Україні сімейно орієнтованого підходу в соціальній роботі особливо актуальне нині, оскільки є бачення координат оновлення системи забезпечення прав дітей: безпека, стабільність, благополуччя.

Концептуальне підґрунтя сімейно орієнтованого підходу логічно вибудовується у зазначених координатах із наступних тверджень:

- базисом задоволення психогенних і соціогенних потреб дитини є потреба у безпеці;
- відчуття дитиною безпеки неможливе без прив'язаності до батьків, що формується лише в сім'ї;
- прив'язаність утворюється в безпечних стабільних емоційно збагачених умовах;
- такі умови й благополуччя сім'ї – запорука благополуччя дитини.

Загалом міжнародний досвід доводить, що піклування про дітей і їхніх батьків має великий синергетичний ефект, бо зусилля, спрямовані на підтримку одних, йдуть на користь іншим. Благополуччя біологічної сім'ї є запорукою благополуччя дитини, й лише благополучна особистість буде прагнути покращити суспільне середовище, виводити його на новий щабель економічного, соціального, культурного розвитку. Отож сімейно орієнтований підхід ґрунтується на визнанні того, що в більшості випадків оптимальний шлях до захисту дитини пролягає через збереження і зміцнення її біологічної сім'ї.

Відповідно до сімейно орієнтованого підходу, найбільш ефективним способом надання допомоги дітям є підтримання їхніх власних сімей таким чином, щоб члени сім'ї могли самостійно забезпечити безпеку дитини і догляд за нею. Інакше кажучи, у разі порушення прав дитини соціальні послуги надаються не тільки їй, а й усім членам її сім'ї.

Сімейно орієнтований підхід повністю відповідає базовому принципу Конвенції ООН про права дитини – якнайкращого забезпечення інтересів дітей, оскільки у ст. 15 Конвенції зазначено, що найкращі інтереси дитини – предмет основного піклування батьків. У цьому контексті потрібно підкреслити, що концентрація уваги тільки на проблемних сім'ях створює помилкове враження, що здорова сім'я не є цінністю суспільства.

Сутність сімейно орієнтованого підходу чітко простежується і крізь призму положень “Керівних принципів ООН щодо альтернативного догляду за дітьми” (2010 р.) [3]:

- усі зусилля повинні бути насамперед спрямовані на те, щоб дитина виховувалася в рідній сім'ї – держава має забезпечити для сімей доступ до усіх необхідних послуг, які б підтримували їх у виконанні батьківських обов'язків (ст. 3);
- особлива увага повинна приділятися вразливим сім'ям з дітьми;
- перш ніж буде прийнято рішення щодо вилучення дитини, слід провести ретельну оцінку її потреб із залученням усіх зацікавлених сторін та самої дитини;
- обрана форма альтернативного догляду повинна переглядатися регулярно, базуючись на потребах дитини для розвитку (ст. 5 Керівних принципів).

Для впровадження сімейно орієнтованого підходу можна визначити декілька пріоритетних ліній змін, ключова серед яких – зміна переконань щодо нових і продуктивних способів дій.

Така зміна має відбутися на рівнях:

- сімей з дітьми (рівень сім'ї);
- фахівців, які працюють з сім'ями з дітьми, громад (професійний рівень);
- відповідних організацій, органів (рівень інституцій, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування).

Рівень сімей з дітьми. Стабільності, що є філософською основою сімейно орієнтованого підходу, потрібно навчати батьків. Вони мають вміти стабільно зберігати сімейне середовище, у якому панують порозуміння, взаємоповага, любов; послідовно передавати дитині емоційне тепло протягом тривалого періоду часу, реагувати схожим чином на схожу поведінку; підтримувати довготривалі зв'язки дитини зі значущими для неї членами сім'ї та іншими дорослими.

Батьківська компетентність – це певною мірою відповідальність батьків перед дитиною, бо емоційний стан дитини залежить від стосунків з батьками, а такі стосунки обумовлюються ресурсами батьків. У чому ж секрет батьківської компетентності, на думку Ньюфелда? (до відома: Г. Ньюфелд – доктор наук, канадський психолог-девелопменталіст, автор книги “Не втрачайте своїх дітей”, яка написана у співавторстві з лікарем Габором Мате. На даний момент книгу перекладено на 10 мов. Підхід Ньюфелда побудований на теорії прихильності Джона Боулбі. Його

модель прив'язаності універсальна: її можна застосовувати як вдома, так і в навчальному закладі. Ньюфелд є засновником Інституту Ньюфелда у Ванкувері, Канада).

Секрет батьківської компетентності – любов дитини до батьків. Діти шукають відчуттів, схожості, вірності, значущості, схвалення, розуміння, любові. Для зростання і розвитку дітям потрібно пережити становлення через прив'язаність (тісний емоційний зв'язок із дорослим, відчуття захищеності й надійності, відсутність страху бути залишеним тощо). Діти мають насититися прив'язаністю, щоб потім спокійно “відірватися” від дорослих й “піти у самостійне плавання”.

У зв'язку з цим, коли ми говоримо про батьківську компетентність, маємо усвідомлювати, що це орієнтири чи стандарти благополуччя і дитини, і батьків, і сім'ї в цілому, яка є нічим іншим, як суспільством в мініатюрі, від цілісності якого залежить безпека всього великого людського суспільства.

Отже, фахівцям із соціальної роботи, соціальним працівникам потрібно вміти працювати з ресурсами батьків, щоб зміцнити їх. Це передбачає насамперед створення сімейно орієнтованих послуг на рівні громади, що підвищують батьківську компетентність. Такими послугами можуть бути:

- групи взаємодопомоги;
- клуби молодих сімей;
- школи для майбутніх батьків;
- групи підтримки для вагітних;
- консультпункти в пологовому відділенні;
- батьківські об'єднання;
- клуби справжніх татусів;
- сімейні групові наради;
- тренінги для батьків та дітей;
- сімейні туристичні походи, спортивні змагання тощо.

Підходи та механізми розвитку системи соціальних послуг знайшли відображення у проекті нового Закону України “Про соціальні послуги”, який передбачає визначення і впровадження базового пакету соціальних послуг. Зокрема, наразі мінімальний базовий комплекс соціальних послуг – це заходи з виявлення потреб, проведення оцінки потреб у соціальних послугах та організації їх надання. Передбачено, що надання мінімального базового комплексу соціальних послуг в адміністративно-територіальній одиниці забезпечує фахівець із соціальної роботи, соціальний працівник. З урахуванням факту зростання вразливості сімей, базовий пакет послуг має включати не тільки послуги з медичної допомоги та освіти, а й послуги з підтримки батьківства.

В умовах децентралізації це насамперед потрібно взяти до уваги, бо розвиток таких послуг залежить лише від ініціативи громади і від того, наскільки громада усвідомить значення негайного повернення чи призначення фахівця із соціальної роботи. Відтак у кожній громаді має бути фахівець із соціальної роботи, відповідальний за виявлення, організацію і координацію надання допомоги та підтримки вразливим особам / сім'ям з дітьми, сім'ям в СЖО.

Професійний рівень змін. Відповідно до сімейно орієнтованого підходу суб'єкт-суб'єктна взаємодія фахівця та сім'ї будується на філософії довіри і партнерства. Однак варто враховувати, що суб'єкт-суб'єктні стосунки між отримувачем соціальних послуг і надавачем таких послуг потребують старань і терпіння. Така взаємодія має базуватися на переконанні:

- нікого не можна зробити щасливим, якщо він не хоче себе відчувати щасливим;
- люди набагато більше цінують те, що здобуто своєю працею, ніж те, що дісталось їм безкоштовно.

Отже, сім'я стає суб'єктом соціальної роботи, коли розуміє можливості й шляхи вирішення життєвих проблем, усвідомлює свої сильні сторони, активно залучається до процесу надання соціальних послуг, бачить у фахівці партнера, однодумця.

У контексті сказаного нині змінюються ролі і функції фахівця із соціальної роботи / соціального працівника. Так:

1. Фахівець насамперед має вміти шукати не проблеми сім'ї / дитини, а її сильні сторони.

2. Фахівець має вміти стимулювати, наснажувати, підсилювати ресурси і сім'ї, і громади; навчитися залучати членів сім'ї у процес оцінки потреб, надання соціальних послуг і моніторингу їх якості.

За таких обставин, з одного боку, потребує перегляду зміст професійної підготовки соціальних працівників, інших фахівців соціальної сфери, а з іншого – відродження системи підвищення професійної компетентності фахівців галузі Мінсоцполітики України, зокрема ССД, ЦСССДМ та інших, щоб донести до них нові концепції, технології, методи роботи.

Щодо професійної підготовки потрібно як ніколи посилити увагу до вивчення підходів, методик, технологій роботи з сім'ями з дітьми різного віку, способів організації сімейного дозвілля, подолання внутрішньосімейних конфліктів тощо. Пріоритетом має стати вивчення технологій ведення випадку, оцінки потреб дитини та її сім'ї, сімейних групових нарад, проведення мережевих зустрічей за участю членів родини.

Ще більше посилює актуальність вищезазначеного новий виток реформування інтернатних закладів. Цей процес на сучасному етапі має виразні особливості. Так, станом на 01.01.2015 р. в Україні 774 інтернатні заклади та заклади соціального захисту дітей. В інтернатних закладах загалом виховується 103 995 дітей. Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в закладах інституційного догляду – 10 775, 93 220 дітей мають батьків. Звідси сучасне реформування інтернатних закладів – це насамперед повернення дітей у власні родини. Відтак зростає значення для соціальних працівників / соціальних педагогів оволодіння технологіями реінтеграції, оцінки потреб випускника інтернатного закладу, створення соціальної мережі підтримки сім'ї.

Рівень інституцій, органів виконавчої влади. Найвиразнішою рисою сімейно орієнтованого підходу і системи забезпечення прав дітей загалом має стати наявність у ній інтегрованих міжвідомчих процесів. Нині надзвичайно важливо максимально та ефективно інтегрувати потенціал та зусилля наявних у громадах спеціалістів (соціальних працівників, учителів, вихователів, психологів, соціальних педагогів, медиків, вихователів, працівників служб у справах дітей, органів МВС) особливо для підтримки вразливих сімей з дітьми. Для цього потрібно:

- формувати соціально-педагогічне мислення у різних суб'єктів соціуму, які беруть участь у роботі з дітьми, щоб усі правильно розуміли, що таке найкращі інтереси дитини;

- навчати спільних педагогічно доцільних технологій роботи, що центруються на активності дитини і членів її сім'ї, громади. На сьогодні, без сумніву, об'єднувальним й ефективним стане розроблення спільного міжвідомчого інструментарію роботи з сім'ями з дітьми з різними ознаками вразливості. Важливими є також спільне планування, взаємоінформування, реалізація спільних проєктів тощо.

Громади, в яких має місце міжвідомча взаємодія, розвиваються сімейно орієнтовані соціальні послуги, в центрі уваги перебуває дитина, а її благополуччя і безпека визнаються незаперечним пріоритетом, – є громадами, дружніми до сім'ї та дитини.

Створення таких громад покликане гарантувати права дітей на: безпеку; участь у житті суспільства, ухвалення рішень стосовно свого села, міста, громади; отримання оптимальних послуг з охорони здоров'я, освіти, культури; нормальні санітарні умови життя та доступ до чистої води; захист від жорстокого поводження і насильства; проживання на озелененій і чистій від забруднення території тощо.

У громаді, дружній до сім'ї та дитини, батьківство завжди в радість. Сім'ї з дітьми усвідомлюють шляхи підвищення свого потенціалу, соціальні послуги для них є адресними і доступними. Така доступність забезпечується через максимальне наближення послуг до місця проживання дитини та сім'ї і через мінімізацію інституційних послуг.

У громаді, дружній до сім'ї та дитини, органи місцевого самоврядування з усією відповідальністю ставляться до розвитку превентивних соціальних послуг для сімей і дітей, надання допомоги на ранніх етапах вразливості. Тут розробляються і реалізуються комплексні програми поліпшення обслуговування соціально незахи-

щених громадян, створюються й удосконалюються послуги лише відповідно до потреб дітей та сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах.

На сучасному етапі необхідність розвитку громад, дружніх до дитини, обумовлюється міжнародними орієнтирами і стандартами, й зокрема положеннями постанови Ради Європи щодо прав дітей та розвитку соціальних послуг, дружніх до дітей та сімей (2010). Окрім цього, міжнародний досвід презентує доцільність й успішність функціонування низки інституцій (пологових стаціонарів, клінік, шкіл) і територій, дружніх до дитини. Зокрема, рух територій (міст, інших населених пунктів), дружній до дитини, вже другий десяток років заохочується і підтримується Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ).

Висновки. Таким чином, сімейно орієнтований підхід передбачає об'єднання потенціалу і можливостей різних соціальних інституцій, працівників соціальної сфери, громадськості для запровадження на партнерських засадах комплексу інтегрованих послуг, спрямованих на забезпечення потреб дітей та молоді, їхню соціалізацію, зміцнення інституту сім'ї, формування засад відповідального батьківства, підтримку найбільш вразливих громадян. Загалом ідея збереження сім'ї як основного інституту успішної, позитивної соціалізації дитини повинна стати найважливішою частиною загальнонаціональної ідеї, здатної консолідувати суспільство і стимулювати його відродження.

Література

1. Райкус Дж. Социально-психологическая помощь семьям и детям групп риска : практ. пособие : в 4 т. / Дж. Райкус, Р. Хьюз. – СПб. : Питер, 2009.
2. Сімейно орієнтована соціальна робота: практичні аспекти : конспект лекцій / за заг. ред. В. О. Кузьмінського, С. С. Лукашова. – К. : Молодь, 2010. – 128 с.
3. Керівні принципи ООН щодо альтернативного догляду за дітьми [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://4children.in.ua/wp-content/uploads/2013/02/UN-Guidelines-on-Alternative-Care_SOS_ISS_web_ukr.pdf. – Назва з екрана.